

УДК 39(=161.2)[643:747](477.83/.87)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.732>

ВБУДОВАНЕ ТА НАПІВВБУДОВАНЕ ОБЛАДНАННЯ В ІНТЕР'ЄРІ НАРОДНОГО ЖИТЛА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ КІНЦЯ ХІХ — ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Василь СИВАК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6444-0705>
кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: suvakvasul@gmail.com

Стационарне (вбудоване) та напівстационарне (напіввбудоване) обладнання належить до однієї з найдавніших складових житлового та господарського приміщень хати. Воно побутувало протягом віків, тому з'ясування походження та функціонування обладнання у різних етнографічних районах Українських Карпат є дуже актуальним. У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету з'ясувати використання в курному та напівкурному житлі українців-горян вбудованого та напіввбудованого обладнання, виявити локальні риси. Об'єктом дослідження є традиційне житло бойків, гуцулів і лемків, а предметом — вбудоване та напіввбудоване обладнання у зоні використання верхнього простору. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи історизму, системності, науковості об'єктивності, що дало змогу здійснити необхідний науковий аналіз досліджуваної теми загалом, а також окремих її аспектів. Вказана проблема на сьогоднішній день не була окремим об'єктом дослідження. Джерельна база формувалася за допомогою кушових та маршрутних етнографічних експедицій, під час яких було здійснено фіксацію польових матеріалів за допомогою фотографування, обмірів, замальовування об'єктів, усного опитування респондентів, тому основою роботи є польові матеріали автора.

Вбудоване та напіввбудоване обладнання українців-горян функціонувало водночас із спорудженням курної хати. Вважаємо, що термінологія, як і пристосування, були привнесені на територію Карпат ще під час їх заселення, від XV ст., а, точніше, тоді, коли будували повноцінне зрубне курне житло.

Ключові слова: Українські Карпати, обладнання, грядка, жердка, курна та напівкурна хата, опалення «по-чистому», хата, сина, комора.

Vasyl SYVAK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6444-0705>
Ph.D. of Sciences in History, Researcher of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, in the Department of Historical Ethnology, 15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine.
e-mail: suvakvasul@gmail.com

BUILT-IN AND SEMI-BUILT EQUIPMENT IN THE INTERIOR DESIGN OF FOLK DWELLING OF UKRAINIAN CARPATHIANS IN LATE XIX — EARLY XX CENTURY

An interior is integral part of the national housing of the Ukrainian Carpathians, the main contents of which are: heating system, arrangement (furniture), lighting, equipment, decorative objects and applied arts. In the study of history of the development of traditional furniture of the traditional housing of the Ukrainian Carpathians, the question is raised about the ethnic peculiarity of the phenomenon and the external influences on it. The article deals with varieties of equipment for dwellings and auxiliary premises (pantries (komora) and porch (siny) that were mounted in the zone of use of the upper space. I conditionally divide them into two kinds. To the first, stationary, originally belonged to two parallel located poles, which the Ukrainian highlanders meant «hriady». To the second, semi-stationary, belonged to the janitors, which were also sometimes termed as «hriady». Both adaptations belonged to the most ancient parts of the house. They have been living for centuries, so finding out the origin and function of equipment in various ethnographic districts of the Ukrainian Carpathians is very relevant.

The proposed exploration aims to trace the use of built-in and semi-built equipment in the smoky («kurnyi») and semi-smoky («napivkurnui») housing of the Ukrainian highlanders, to find out their common and local features. *The object of the research* is the traditional habitation of Boikos, Hutsuls and Lemkos, and *the subject* is the built-in and semi-built equipment in the zone of use of the upper space. *The methodological basis of the study* was the general scientific principles of historicism, systemicity, scientific objectivity, which allowed to carry out the necessary scientific analysis of the subject under the study as a whole, as well as its individual aspects. They made it possible to systematize collected material, to trace the evolutionary processes that took place in the equipment of the interior of the Ukrainian Carpathians in the late nineteenth and first half of the twentieth century. The indicated problem was not a separate object of the research in the past. The source base was formed with the help of stationary and route ethnographic expeditions, during which the fixation of field materials was made by means of taking photographs, measuring, painting objects, interviewing the respondents, therefore the author's field materials are the basis of the work.

Built-in and semi-built equipment of the Ukrainian mountaineers functioned at the same time as the construction of a smoky house. I believe that terminology, as well as adaptations, were introduced to the Carpathians even during their settlement, from the fifteenth century, or, more precisely, when they built a full-fledged dense housing.

Keywords: Ukrainian Carpathians, equipment, «hriadka», «zherdka», smoky and semi-smoky hose («kurna ta napivkurna khata»), heating «by-clean» («po-chystomu»), «khata», «siny», «komora».

Вступ. У народному будівництві, яке є однією з найважливіших складових матеріальної культури, особливе місце займає житло, позаяк воно виконує одну з найважливіших функцій у системі життєзабезпечення. Водночас при комплексному вивченні житлових споруд (конструктивні особливості, планування, система опалення тощо), облаштування інтер'єру житлової камери, допоміжних приміщень комори і сіней, тобто їх предметне заповнення меблями та іншим обладнанням, становить одну з найважливіших ділянок народної культури, оскільки у ньому віддзеркалений спосіб життя, матеріальний та соціальний стан, традиції, світосприйняття, звичаї та вірування народу [1, с. 633].

Дослідження обладнання інтер'єру народного житла Українських Карпат дає змогу висвітлити окремі аспекти етнічної історії українців-горян, їх культурних зв'язків з іншими історико-етнографічними регіонами та районами України, передовсім із близькими за архетипами — Поліссям, Покуттям, є дуже актуальним.

У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету з'ясувати використання в курному та напівкурному житлі українців-горян вбудованого та напіввбудованого обладнання, виявити локальні, спільноукраїнські риси та функціонування в інших європейських народів. *Об'єктом дослідження* є традиційне житло бойків, гуцулів і лемків, а *предметом* — його обладнання. *Методологічною основою дослідження* є принцип історизму у поєднанні з застосуванням загальнонаукових (аналіз і синтез, індукцію і дедукцію) і спеціально наукових (компаративний, ретроспективний, типологічний, статистичний) методів. *Територія дослідження* охоплює територію Українських Карпат, де проживають три етнографічні групи українського народу — бойки, гуцули і лемки. *Хронологічні межі дослідження* охоплюють кінець XIX — першу половину XX століття.

Обладнання інтер'єру народного житла Українських Карпат на сьогоднішній день не було окремих об'єктом дослідження. В наукових публікаціях об'єкт дослідження висвітлений фрагментарно, зокрема такими дослідниками як М. Зубрицький, І. Франко, В. Щухевич, Ю. Фальковський, Ю. Бескид, Р. Райнфус, К. Мошинський, Е. Кемпна, М. Сополіга [2, с. 15; 3, с. 166; 4, с. 245; 5, с. 21; 6, с. 150;

7, с. 511, 584; 8, с. 24; 9, с. 98; 10, с. 190—192; 11, с. 619]. Тому основою для написання цієї роботи є польові матеріали автора та, як додаток, — матеріали з фондів збірок Музею народної архітектури та побуту ім. Климентія Шептицького (м. Львів), Національного музею народної архітектури і побуту України (м. Київ), Музею народної архітектури та побуту (м. Переяслав-Хмельницький).

Основна частина. У народному житлі Українських Карпат — бойків, гуцулів і лемків вагому роль у побуті його мешканців відіграло стаціонарне (вбудоване) та напівстаціонарне (напіввбудоване) обладнання, яке українці-горяни монтували у зоні використання верхнього простору хати, комори та сіней. Його умовно розділяємо на два види. До першого, вбудованого водночас із спорудженням курної хати, первинно належали дві, паралельно розташовані жердини, яких означували по-різному. Наприклад, на Бойківщині — «гряди», «греди», «гряди», «грядки» [2, с. 15; 5, с. 21; 12, арк. 34; 13, арк. 48, 15, арк. 20], на Гуцульщині — «гредки», «гряди» [14, арк. 7; 2, с. 15; 5, с. 21], на Лемківщині — «грядки», «дружки», а менші за розмірами пристосування — «грядка», «полиці», «кривулі», «полені», «полінка», «дрючки» [8, с. 24; 10, с. 191; 11, с. 619; 16, арк. 4].

В усіх варіантах найбільше вживаним терміном є слово «гряди», з певними локальними відмінностями. У словнику, виданому дослідником І. Срезневським у 1893 році, знаходимо таке тлумачення: ««грядка» — це дві колоди, верхня частина приміщення. Термін побутував у росіян — жердь (жрьдь), чехів — hřada, поляків — grzeda, сербо-хорватів — греда, литовців — granda, grandis, англо-саксонців — grindee, німців — grendel» [17, с. 606]. Як бачимо, термін відомий у багатьох європейських народів. У письмових джерелах згадується уже в XIII та XVI ст. [17, с. 606; 18, с. 214].

Є. Бломквіст у своєму монументальному дослідженні «Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения)» наводить приклади вживання терміна «грядка». «Термін «грядка» (в розумінні перекладина під стелею, розташованої над головами), у формі «града» зустрічається в письмових джерелах з XIII ст. В старих курних хатах грядками називали дві жердини, закріплені над чолом печі для сушіння дров і лучини. Грядкою називали і жердину, підвіше-

Іл. 1. Гряди у хаті поч. XIX ст., с. Рєкїті (Між. Зк.). Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Світлина В. Сивака, 1991 р.

Іл. 2. Гряди в коморі у хаті поч. XX ст. в с. Плав'є (Ск. Лв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

ну збоку над піччю, на ній вішали плетену цибулю з осені до весни, щоб цибуля не проростала. Саме до такої грядки (а не городньої) відносив В. Даль відому загадку: «Сидить баба на грядках, вся в лахмітті, хто на неї не гляне, все заплаче» [18, с. 214].

За визначенням Б. Грінченка, «Гряди — це жердина в сільській хаті нижче стелі, тягнеться від однієї стіни до другої» [19, с. 333]. За твердженням відомого українського етнологіста із Східної Словаччини Мирослава Сополіги, «Грядки — це дві паралельні жердки або кругляки, які знаходяться поруч себе та служать для відкладання корит, дров і т. п.» [20, с. 286]. На думку українського етнологіста Романа Радовича, «гряди», «греди» — елемент внутрішнього облаштування традиційного селянського житла; тесані бруси, колоди (середнього діаметра),

які врубували у дві-три стіни житлового приміщення (під стелею, нижче сволоків); використовувались як жердки або полиці (в курних хатах застосовувались для осідання на них сажі) [21, с. 323].

В житловій частині курної хати гряди частіше в'єднували у зруб стін водночас з їх спорудженням (Іл. 1). В іншому варіанті — вкладали на прибиті до стіни бруси. Це характерно також для комори, у якій колоди гряд монтували ще і поверх стіни зрубу або в'єднували у видовбані гнізда в колоді. Два останні варіанти характерні для пристосувань в сінях. Наприклад, під час польових етнографічних досліджень такий варіант розташування гряд в коморі та сінях було зафіксовано у курних хатах в селах Погар та Верхнячка на Бойківщині (Ск. Лв.)¹ [22, арк. 31—33].

На гряди первинно заготовляли відрізки стовбура дерева, переважно смереки, розколених та тесаних брусів, а пізніше — прямокутного або спорадично чотирикутного бруса із розпиленої колоди. Довжина жердин завжди дорівнювала параметрам фронтальної, тильної або бічної стін хати, комори та сіней. Це становило в середньому від трьох до п'яти метрів. Від бажання господаря залежало, вздовж яких стін монтувати і скільки, іншими словами — необхідність збільшення площі для схову та максимального використання верхнього простору хати. На Бойківщині гряди спорадично монтували і на присінній стіні, що заперечує тезу В. Кобільника про відсутність їх над вхідними дверима.

Такі пристосування використовували виключно для просушування на них сирих полін, особливо в холодну пору року. Жердини монтували на відстані в середньому 20—25 см одна від одної, 40—50 см від стелі «повали», 15—20 см від стін хати. Поперечний розмір колоди залежав від товщини дере-

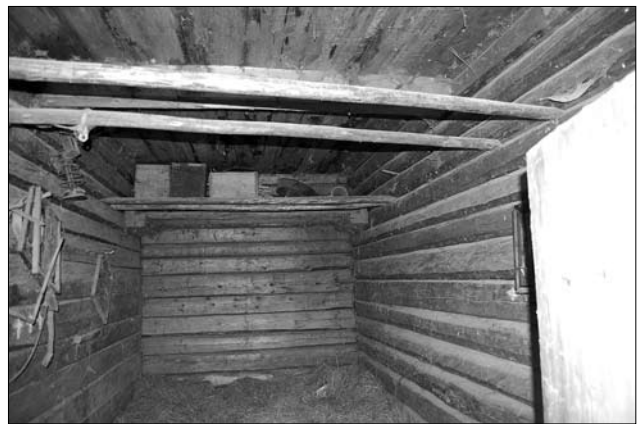
¹ У статті наводимо скорочення адміністративних одиниць: Житомирська обл. — Жт., Закарпатська обл. — Зк., Івано-Франківська обл. — ІФ., Львівська обл. — Лв., Київська обл. — Кв., Хмельницька обл. — Хм.; Бродівський р-н — Бд., Богородчанський р-н — Богор., Буцацький р-н — Буч., Великоберезнянський р-н — Вел., Верховинський р-н — Вер., Воловецький р-н — Вол., Дрогобицький р-н — Др., Іванківський р-н — Ів., Кам'янець-Подільський р-н — Кам.-П., Коростенський р-н — Кор., Косівський р-н — Кос., Міжгірський р-н — Між., Надвірнянський р-н — Над., Перечинський р-н — Пер., Рахівський р-н — Рах., Сколівський р-н — Ск., Старосамбірський р-н — Ст., Тлумацький р-н — Тл., Турківський р-н — Тур., Чернігівський р-н — Чер.

вини, а це становило приблизно в житловій частині 20—25 см, у допоміжних приміщеннях (коморі та сінях) 15—18 см. Наведені розміри розташування гряд були оптимальними для покладання на них сирих полін, довжина яких дорівнювала приблизно 40—50 см. Простір, утворений між двома колодами, допомагав проникненню знизу теплого повітря, яке підіймалося під час опалення в курній печі, тому поліна швидше висихали. Наведені параметри в розташуванні пристосування та деталей характерні для всього досліджуваного краю.

Колоди були дещо незручними для покладання на них речей та предметів домашнього вжитку, тому в середині XIX ст. їх розпилюють на прямокутні, рідше — чотирикутні бруси, утворивши таким чином пласкі полиці. Прямокутні, покладені вужчою гранню, вертикально, були міцнішими і не прогиналися, під вмонтованими із стовбурців, інколи забивали посередині гряд грубий кілок. Це стосувалося переважно гряд в нежитлових приміщеннях. Зокрема, такі гряди функціонували у сінях курної та напівкурної хат кінця XIX ст. в с. Плав'є (Ск. Лв.). На них при потребі ставили масивну скриню, якщо на горищі («поді») не було місця [23, арк. 74; 22, арк. 4] (Іл. 2). Аналогічне пристосування у сінях функціонувало у курній хаті кінця XIX ст. в с. Сухий Потік (Ск. Лв.) [23, арк. 1]. У коморі напівкурної хати кінця XIX ст. в с. Климець (Ск. Лв.) зафіксовано дві пари грядок, вмонтованих вдовж тильної та правої причілкової хатніх стін, а також полиці-«грядки», вмонтовані вдовж лівої хатньої стіни. Нижче пристосувань упоперек комори прилаштовані дві жердки-«грядки» із стовбурців смереки. Пристосування розташовані вдовж комори завдовжки 5 м, упоперек — 3,5 м [22, арк. 36] (Іл. 3). При тильній стіні комори в курній хаті початку XX ст. в с. Погар (Ск. Лв.) вмонтовані гряди на прибитих до причілкової та хатньої стін брусах. Під грядками вмонтовані у зруб стіни дві жердки-«грядки». Всі пристосування виготовлені зі стовбурців смереки [22, арк. 31] (Іл. 4). Дві масивні грядки, вмонтовані в коморі, у хаті 1929 р. в с. Орявчик (Ск. Лв.) [22, арк. 14] (Іл. 5). Аналогічне пристосування — жердка-«грядка» — зафіксоване на Гуцульщині в с. Річка (Кос. ІФ.) у хаті початку XX ст. [14, арк. 19]. Під час польових етнографічних досліджень прямокутні гряди зафіксовано у курній хаті 1869 р. в с. Верхня Рожанка (Ск. Лв.). Виріб, розташований

Іл. 3. Гряди у коморі в хаті кін. XIX ст. в с. Климець (Ск. Лв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 4. Гряди та жердки в коморі у хаті поч. XX ст. в с. Погар (Ск. Лв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 5. Гряди в коморі у хаті 1929 р. в с. Орявчик (Ск. Лв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

на причілковій стіні хати, був завдовжки 510 см, завширшки 15 см, заввишки 22 см. Відстань між грядками 21 см, від стелі 45 см, від стіни 21 см, від землі 233 см [22, арк. 18—22] (Іл. 6). Аналогічно вмонтовані жердини вздовж фасадної стіни та у поперек хати [22, арк. 18—22] (Іл. 7). Близькими за параметрами грядки виявлено в с. Тур'є (Ст. Лв.) у ра-

Іл. 6. Прямокутні гнізда у зрубі стіни із залишками відірваних гряд у курній хаті 1869 р. в с. Верхня Рожанка (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 7. Жердка-«грядка» у курній хаті 1869 р. в с. Верхня Рожанка (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

ніше курній хаті початку ХХ ст. Пристосування виготовлено із масивних брусів смереки завдовжки 5 м, завширшки 16 см, заввишки 20 см. Засіб вмонтований у тильну та фасадну стіни зрубу понад жердками та первинним спальним місцем — «полом» [13, арк. 48]. Аналогічне прямокутне пристосування зафіксовано на Гуцульщині в напівкурній хаті (раніше курній) 1807 р. в с. Снідавка (Кос. ІФ.). Тут гряди вмонтовані на тильній стороні хати, розташовані над верхнім черінем печі і спальним місцем «постіллю». Пристосування розміщене від стелі 40 см, від стіни 25 см, було завдовжки 400 см, завширшки 15 см, заввишки 20 см, відстань між брусами становила 21 см, дерево — смерека [14, арк. 7]. Типовими були пристосування, які функціонували у курній хаті в с. Максимець (Над. ІФ.) [24, арк. 56] та напівкурній в с. Криворівня (Вер. ІФ.) [14, арк. 49].

Зона верхнього простору в курній хаті була заповнена димом під час приготування страв в печі та обігрівання приміщення. Він нависав попід стелею («повалою») приблизно до висоти вікон, відповідно, як і стіни, так і стеля знаходилися в зоні задимленості та осідання на них кіптяви. Тому в курній хаті, на відміну

від напівкурної, на таке пристосування не накладали чистий або святковий одяг, тканини тощо. Залежно від того, в якій зоні хати знаходилися гряди, відповідно тут вони і виконували свою функцію. На розташованих впродовж фасадної стіни накладали для сушіння сирі дрова та лучину («скіпки») для освітлення помешкання, взуття, промоклий одяг, різноманітний підручний інструментарій, хатний інвентар, дерев'яні ночви для замішування тіста тощо. На вмонтованих понад верхнім черінем печі та спальним місцем накладали цибулю, трави, насіння. На пристосування у коморі наставляли різноманітні бондарські вироби для молока, бринзи, сиру, сметани, сипучих продуктів, тканин, прядиво, зілля, кінську зброю, коси для косіння трав, різноманітні інструменти, особливо коли господар столярував чи займався іншим ремеслом. Якщо хата складалася з двох камер, сіни + хата, то гряди в сінях заповнювалися аналогічно, як в коморі, при трикамерному плануванні. І лише у напівкурному житлі, у якому житлове приміщення було позбавлене задимленості, очистивши пристосування від залишків кіптяви, жінки навішували на гряди верети, тканини тощо. Але їх використання в такий спосіб тривало не довго, оскільки з вдосконаленням системи опалення, змінами у вирішенні інтер'єру жердини попри стіну відрізали, а залишені фрагменти в гніздах утворювали рівну площину зрубу стіни. Наприклад, такий варіант зафіксований в курних хатах на Бойківщині в селах Верхня Рожанка та Погар (Ск. Льв.) [22, арк. 31—33].

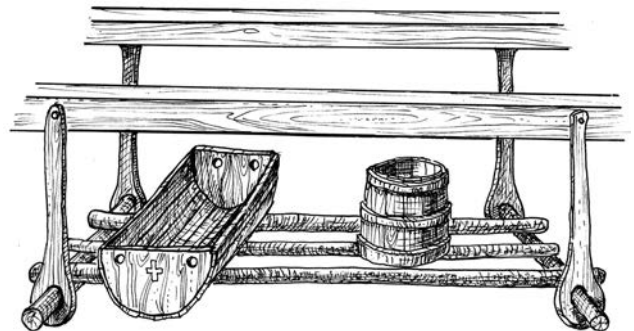
На теренах закарпатської частини, Південної та Північної Лемківщини у 20—30-х роках ХХ ст. в хатах з опаленням «по-чистому» спорадично монтували невеликих розмірів пристосування, яке також означували «гряди». Цей виріб виконував обмежену функцію великих врубаних гряд, коли їх демонтували. В якій частині житла його монтували, тут воно і виконувало свою функцію. Засіб умовно розділяємо на стаціонарне та напівстаціонарне. Матеріалом при їх виготовленні були тонкі відрізки стовбурців гілляк деревини або розпилені прямокутні пластини. До першого, вбудованого, який спорадично функціонував у народному житлі Південної Лемківщини, належали дві тонкі жердини із кругляків дерева, яких одними кінцями вмонтовували в комин печі, а іншими у сволок хати. Мешканці локально означували їх «палічки» [20, с. 192] (Іл. 8). На них підсушували невели-

ку кількість дров, різноманітне шмаття. Наприклад, за матеріалами того ж Мирослава Сополіги, вони відомі на Свидниччині у 30-х роках ХХ ст. та функціонували у хатах в сс. Вишній Миронів, Гута, а також в західних районах Північно-Східної Словаччини. Тут дві горизонтальні жердки «гряди» монтували над опалювальним пристроєм в сінях, на якому сушили дрова, промоклий робочий одяг. Їх означували «полінка», «полені» [20, с. 192]. За матеріалами К. Мошинського, вони відомі на півдні Польщі, де їх називали «поленями», а на Підляшші «полицями». Засоби характерні для народного житла росіян, фінів та інших скандинавських народів [7, с. 511]. Дослідниця народного житла Північної Лемківщини Е. Кемпна стверджувала, що в цьому краї їх означували «кривулі», яких одними кінцями вмонтовували до хатнього сволока, а іншими до гряд, коли ті з різних причин ще не демонтували. Таке пристосування, наприклад, виявлено нею у с. Угринові [8, с. 24]. Під час польових етнографічних досліджень на закарпатську частину Лемківщини у напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Новоселиця (Пер. Зк.) функціонувало напівстаціонарне пристосування жердки-«грядки», яке складалося з чотирьох вертикальних прямокутних держаків заввишки 60 см, прибитих попарно до двох поперечних сволоків «фульовок». У нижніх частинах держаків видобані наскрізні діри, у які вставлені дві круглі жердини «дрючки». На «дрючки» вповдовж покладені три рухомі жердини завдовжки 250 см. На таке пристосування наставляли корита для тіста, рідше дрова, а при потребі підвішували колицку [16, арк. 1] (Іл. 9). Подібне пристосування жердки-«гредки» функціонувало в напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Криворівня (Вер. ІФ.). Дві жердини одними кінцями задовбані в тильну стіну хати, іншими — в'єднані у сволок. Жердки-«гредки» завдовжки 220 см, завширшки 6 см, заввишки 8 см знаходилися на відстані 20 см одна від одної і були розташовані над спальним місцем («постіллю») [14, арк. 49].

Заслуговеє на увагу фрагментарний матеріал про «гряди», поданий у публікаціях дослідників кін. ХІХ — поч. ХХ століття. Зокрема, відомий знавець бойківського краю Михайло Зубрицький так описав ці складові курної хати в с. Кіндратів Турчанського повіту: «По під повалу при північній стіні й понад лавою, по при стіну, що при ній стіл стоїть, ідуть «грядки», по два бальки, у стіни впушені

Іл. 8. Грядки-«палічки», с. Вишній Миронів (Південна Лемківщина). Світлина М. Сополіги

Іл. 9. Жердки-«грядки» у напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Новоселиця (Пер. Зк.). Рисунок В. Сивака

й кути перехрещені. На них складають сирі поліна, щоби висхли, скіпи, бундзи, лен. І ще декуди по над піч аж до того місця, де виходить полонінь, ставлять менші гряди, також на дерево або й садовину й над отвором печи прикріплені до повали» [25, с. 218]. А описуючи побут селян у с. Мшанці Старосамбірського повіту, додає: «Дехто кладе тонші жердки на гряди над печею й на проти положені бальки й тим способом має треті гряди» [2, с. 15]. Я. Фальковський стисло описав вбудоване обладнання в с. Волосате Лиського повіту: «По обох сторонах кімнати уміщують «гряди» (2 до 4, кілька хто хоче), на котрих сушать лен, дерево до палення і свічення (липове)» [5, с. 21]. Іншою ілюстрацією є матеріал, поданий Во-

лодимиром Кобільником із села Жукотина Турчанського повіту: «Це дещо тонші бруси, уставлені $\frac{1}{2}$ т. пониже стелі попід стіну. Кінцями опираються вони в дірах, видовбаних у стіні. Ті отвори проходять до $\frac{1}{3}$ грубости бруса. Гряди будували з двох або трьох боків хижі. На тім боці, де є двері, — ніколи не будували гряд. На грядках сушили льон та «скалу», це галуззя, з м'якого дерева, окороване та розлупане на кілька частей» [26, с. 61—62].

Відомий український етнолог Юрій Гошко, вивчаючи архівні рукописні матеріали з теренів Бойківщини XV—XVII ст., подає інформацію про гряди: «В усіх старих селянських хатах будували так звані гряди — тонкі бруси, які встановлювали на півметра нижче стелі, попід стіною, з двох або трьох боків кімнати. На них сушили льон та дрова. Так, в описі корчми в селі Горішній Турці було сказано, що в усіх кімнатах були «гряди» під стелею» [27, с. 152].

Дослідник матеріальної і духовної культури Лемківщини Юліян Бескид стисло описує це пристосування так: «Під стелею над дверима є дві банти, «грядки» на дерево, щітки, майстерське приладдя, дерево до воза, саней, граблів, щіпів, сприхи до воза, багра, сніці (дзвони) до коліс і коліснят та інше» [3, с. 60]. Іван Франко, оглянувши гуцульську напівкурну хату, представлену на етнографічній виставці у Тернополі, побачене проілюстрував так: «Над ліжком під самою стелею тягнуться від стіни дві паралельні, гарно обтесані в квадрат балки, на яких вішають кукурудзу і складають різні речі. Такі самі дві балки є і з протилежної, південної, стіни, при якій стоїть внизу широка дерев'яна лава» [4, с. 476]. В іншому варіанті дослідник наводить приклад побутування гряд у батьківській напівкурній хаті в с. Нагуевичі (Др. Льв.): «Попід стелею між східною й західною стіною були прибудовані, вкладені, дві рівнобіжні платви, що називалися гряди. На них над піччю клали для сушення поліна дерева, зв'язки конопель або прядива, вішали пряжу або шмаття для сушення, коли сього не можна було зробити надворі» [28, с. 245].

Для порівняльної характеристики наведемо приклади функціонування гряд в інших районах України, які споріднені не тільки за назвою, параметрами, а й за формою та функційним призначенням. Найбільш спорідненими є пристосування, які монтували в поліському народному житлі.

Наприклад, під час польових етнографічних експедицій у райони Середнього Полісся таке пристосування зафіксоване у хатах кінця XIX ст. в сс. Злобичі, де його означували полиця — «обальок» та Сарновичі «балька» [29, арк. 41] (Кор. Жит.). Засоби були вмонтовані у причілкову та сінешню стіни житлового помешкання, пролягали понад верхнім черінем печі та спальним місцем «полом». Бруси виготовляли із сосни, були завдовжки 5 м [30, арк. 41].

На теренах Полісся побутували інші локальні назви цих пристосувань. За інформацією українського етнолог Р. Радовича, засіб означували «греди», «сволока», «обальки», «бальки», «балки ті, що вішають шматі». Їх виготовляли з колод (діаметром 12—15 см), тесаних брусів, колених пластин чи лупанок (останні вкладали заокругленою частиною вниз і стаціонарно зарубували у поперечні (зрідка поздовжні) стіни приміщення безпосередньо під сволоками чи на незначній віддалі від них [30, с. 724—725]. «Греди», «бальки» були невід'ємним атрибутом обладнання народного житла Волинського [31, с. 78] та Рівненського [32, с. 159], Житомирського, Київського та суміжних районів Білоруського Полісся [33, с. 60].

До другого виду, напівстаціонарного (напівбудованого) належала жердка, яка в кін. XIX — на поч. XX ст. функціонувала у народному житлі Українських Карпат одночасно із давнішими архетипами — «грядами».

Жердка (вішалка) — пристосування для навішування одягу, тканин тощо, різновид обладнання хати, комори та сіней у народному житлі України [34, с. 203—204]. Повсюдно в Українських Карпатах, як і на всій території України, пристосування означували терміном «жердка». Побутували і локальні назви, наприклад, на Бойківщині — «жердка», «грядка», «грядки», «жерді» [23, арк. 13, 24, 31, 40, 43, 45, 59; 12, арк. 21, 27, 34; 2, с. 15], Гуцульщині — «жердка», «гредка», «рамці» [24, арк. 67; 9, с. 98], Лемківщині — «жердка», «жердь», «зердка» «дрючок», «дрючок», «вішало», «вішак», «гредка» [10, с. 190; 15, арк. 51, 68, 70].

В кін. XIX — на поч. XX ст. в курному, напівкурному та з опаленням «по-чистому» хатах українців-горян функціонували три різновиди жердок: одинарні, L та J -подібні за формою та з двома паралельно розташованими жердинами.

Первісно основу одинарної жердки в курних та напівкурних хатах становили довільної довжини та товщини відрубок стовбура молодого дерева, переважно смереки, або рівна гілляка від старого, тесаного сокирою, а в середині ХІХ ст. розпиленого прямокутного бруса. В якому просторі житлової чи нежитлової частини хати жердку монтували, відповідно тут вона і виконувала свою функцію.

В кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. в народному житлі Бойківщини і Лемківщини ще домінувала курна система опалення, а це означало, що в таких житлах дим з печі розповсюджувався по хаті і утримувався частково попід стелею. Зрозуміло, що в такому курному помешканні функція жердки була обмежена через певну задимленість. Якщо вона і була, то на ній, після виходу диму, розвішували робочий одяг, промоклий від дощу або снігу в холодну пору року. Святковий же одяг, тканини зберігали у коморі, в скрині, або навішували там на жердки. На Гуцульщині в цей період домінувала напівкурна система опалення, тому святковий одяг, ткани вирази тощо розвішували на жердках в хаті, а якщо функціонувало курне, то розвішували на пристосуваннях в коморі, або вкладали у бодню — виріб, який виготовляли в Українських Карпатах лише на Гуцульщині.

В кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. в Українських Карпатах, переважно на Бойківщині та Лемківщині відбувалося поступове переобладнання курної печі в напівкурну. Таке нововведення внесло певні зміни в обладнання житла. Як наслідок, функціонує пристосування, яке складалося з двох з'єднаних або паралельно розташованих жердин. У різних зонах хати могли одночасно монтувати декілька різновидів жердок, які у відповідній зоні виконували свою функцію. Наприклад, до одинарної жердки, закріпленої над спальним місцем, підвішували колиску; розташованої над верхнім черінем печі та впродовж тильної стіни хати підв'язували зілля, часник, цибулю, які мали сушитися. На розташованих спереду печі та впродовж передньої стіни засобах сушили одяг, взуття. Їх монтували також у господарських приміщеннях. У снігах на жердку навішували кінську зброю, мотузки, робочий одяг, а в коморі — тканини, верети, конопляні і льняні нитки, лікарські трави тощо. На вмонтовану попід піддашшям хати накладали зв'язані качани кукурудзи для сушіння, цибулю, конопляне або ляне прядиво, сушили одяг, білизну.

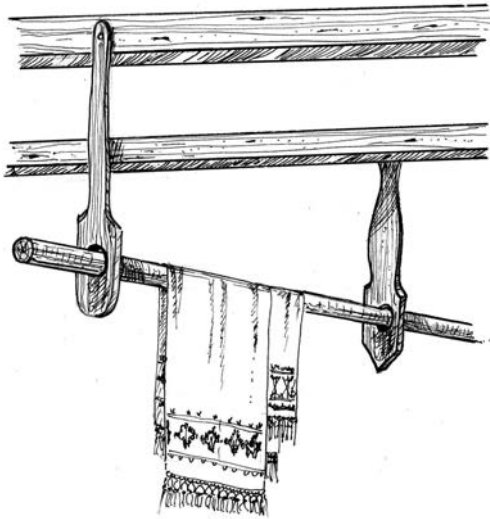

Іл. 10. Одинарна жердка у напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Зарічово (Пер. Зк.). Світлина В. Сивака, 1991 р.

Дослідник матеріальної культури бойків М. Зубрицький так описав цей предмет у хаті зі с. Кіндратів Турчанського повіту: «Через середину хати від дверей іде попід повалу грагар різьблений, а під ним трохи низше жердка, на яку вішають мокрі хусцянки (онучі), «змітки» (проходжені або мокрі ходаки), мокрі верети, міхи, шмаття, особливо пастухи, або й газда, як де в поли намокнуть ся добре або по снігах бридуть. Тая жердка потрібна також при установленню кросен» [25, с. 218].

За наявними матеріалами польових етнографічних досліджень у закарпатській частині Лемківщини, в с. Зарічово (Пер. Зк.), одинарна жердка виготовлена із відрізка стовбурця смереки, з якого знято кору та встановлено у діри, зроблені в нижній частині двох вертикальних держаків («дрючки»). Держакки в їхній горішній частині прибиті до малого поперечного сволочка («фульовки»). Вони виготовлені із прямокутного в поперечному розрізі тесаного бруса. У верхній частині вони удвічі вужчі за нижню. Відстань між держаками — 150 см. Кругла жердка була завдовжки 250 см [16, арк. 18] (Іл. 10). Аналогічне пристосування функціонувало у цьому краю в с. Росточька Пастіль (Вел. Зк.). Тут два вертикальні держакки жердки кріпили до двох поздовжніх сволоків («фульовок») [15, арк. 68] (Іл. 11).

Одинарна жердка функціонувала в раніше напівкурній хаті у с. Ялове (Вол. Зк.) (Бойківщина). Основу жердки, яку тут означували ще і «грядка», становив відрізок стовбурця дерева. Одним кінцем жердка вбита у видовбане гніздо в сінешній стіні, іншим кінцем проходила крізь видовбаний наскріз-

Іл. 11. Одинарна жердка («дручок») у напівкурній хаті в с. Ростоцька Пастіль (Вел. Зк.). Рисунок В. Сивака

Іл. 12. Одинарна жердка у напівкурній хаті в с. Криворівня (Вер. ІФ.). Світлина В. Сивака, 1990 р.

ний отвір у нижній частині фігурно вирізаного держака, прибитого до одного із поперечних сволоків хати [23, арк. 44—45].

Дослідниця народного житла Євгенія Гайова під час польової етнографічної експедиції в Українські Карпати зафіксувала інформацію про функціонування цього одинарного пристосування в гуцульській хаті в с. Бережниця (Вер. ІФ.): «Над «постіллю» вздовж неї кріпили «греду», на якій вшали «усяке

лудиня» (верхнє вбрання), «гутлі», «ліжники», конверцеві «ліжники» («барвні»), вироблені про запас або для укривання тих, хто спав на «лавицях». За її ж інформацією, респондентка із с. Ільці (Вер. ІФ.) так розповідала про використання зазначеного обладнання: «На грядку над постіллю вшали ади із себе що зняв, то і вшав. Ліжники вшали на греду над постіллю. Ціла греда була в ліжниках. Спали, встали, а ліжники — на греду» [35, с. 111—112]. На території Гуцульщини одинарні жердки-«гредки» виявлені в напівкурній хаті початку ХХ ст. в с. Криворівня (Вер. ІФ.). Пристосування знаходилося над челюстями печі, одним кінцем воно було вмонтоване у зруб сінешньої стіни, а іншим — у поперечний сволок хати. Жердина виготовлена із прямокутного бруса, завдовжки 250 см, заввишки 8 см, завтовшки 4 см [14, арк. 49] (Іл. 12). Подібний одинарний засіб функціонував у напівкурній хаті 1907 р. в с. Богдан (Рах. Зк.). Жердка-«гредка» була підвішена на двох держаків, прибитих між двома поперечними сволоками хати з боку печі [24, арк. 1].

Під час польових етнографічних досліджень на Бойківщину у с. Верхнячка (Ск. Льв.) в напівкурній хаті поч. ХХ ст. зафіксовано одинарну жердку, розташовану на рівні кута печі і вповдовж спального місця, ліжка. Пристосування виготовлено із смерекового чотиригранного бруса, тесаного сокирою. Було завдовжки 350 см, у поперечному розрізі бруса 8 см. Жердка утримувалася на трьох гачкоподібних держаків, прямокутних у поперечному розрізі, параметри яких становили: заввишки 30 см, завширшки 8 см і завтовшки 4 см. Гак завширшки 20 см. Держак витесаний сокирою із бука. Їх прибито збоку до трьох масивних поперечних сволоків хати [22, арк. 35] (Іл. 13, 14). Одинарну жердку вмонтовану над спальним місцем полом зафіксовано у напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Крушельниця [22, арк. 16] (Іл. 15).

Інший одинарний засіб зафіксований у курній хаті поч. ХХ ст. в с. Погар (Ск. Льв.). Жердка розташована збоку від печі. Один кінець жердки в'єднаний у висвердлений отвір в держаку, прибитого до поздовжнього сволока хати, а іншим в'єднаний у тильну стіну хати над запічним вікном. Таке пристосування було завдовжки 240 см, завтовшки у поперечному розрізі 5—6 см. Чотиригранна рейка витесана із смереки. Держак був заввишки 60 см [22, арк. 31] (Іл. 16). Передпінчу

Іл. 13. Одинарна жердка у напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Верхнячка (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 16. Одинарна жердка у курній хаті в с. Погар (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 14. Фрагмент утримування жердки на гачкоподібному держаку у напівкурній хаті в с. Верхнячка (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 17. Одинарні жердки в коморі у напівкурній хаті в с. Плав'є (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 15. Одинарна жердка у напівкурній хаті в с. Крушельниця (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

одинарну жердку із стовбурця смереки виявлено у раніше напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Біличі (Ст. Льв.). Пристосування було підвішено до сволака на дроті [36, арк. 12].

Одинарні жердки, які виконували свою функцію в коморі, зафіксовані у хаті 1926 р. в с. Плав'є, а

Іл. 18. Одинарна жердка в коморі у напівкурній хаті кін. ХІХ ст. в с. Климець (Ск. Льв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

кож сс. Климець, Орявчик, Велика Рожанка (Ск. Льв.) [22, арк. 27—36] (Іл. 17, 18, 19, 20). На Гудульщині у напівкурній хаті 1902 р. в с. Микуличин (Над. ІФ.) [24, арк. 75].

Іншим типом жердок, які функціонували в курних та напівкурних житлах, були дві паралельно розта-

Іл. 19. Одинарна жердка в коморі у хаті 1929 р. в с. Орявчик (Ск. Лв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 20. Одинарна жердка в коморі у курній хаті 1869 р. в с. Верхня Рожанка (Ск. Лв.). Світлина В. Сивака, 2018 р. шовані, які монтували в хаті, коморі і спорадично в сінях. В сінях частіше тоді, коли хата в плані складалася сіни + хата.

На Бойківщині у с. Кривка (Тур. Лв.) в хаті кінця XIX ст. (раніше курній) виявлено дві паралельно розташовані жердки. Чотири держакі жердок прибиті до паралельних сволоків, розташованих впоперек хати. Крізь видовбані круглі гнізда в держаках вставлені жердки із відрізків стовбурців смереки. Держакі знаходилися між собою на відстані 145 см, заввишки 55 см від стелі [23, арк. 58] (Іл. 21). Аналогічні, паралельно закріплені при-

стосування над постіллю характерні для Гуцульщини (Іл. 22).

Дві пари паралельно розташованих жердок-«грядок» із стовбурів смереки були вмонтовані у сінях уже згадуваної курної хати в с. Погар (Ск. Лв.). Одна пара жердок-«грядок» знаходилася ближче до тильної стіни хати, інша — ближче до вхідних дверей у сіни. Кінці стовбурів пристосовань були за-тесані і в'єднувалися у неглибокі гнізда, видовбані поміж колодами зрубу хати. Жердини були завдовжки 250 см, завтовшки 8—9 см [22, арк. 31]. У с. Плав'є (Ск. Лв.) в хаті 1926 р. у коморі були підвішені на мотузках до стелі («повали») три невеликі жердки із відрізків стовбурців смереки. Вони були паралельно розташовані до причілкової і хатньої стін [22, арк. 4].

Ще одним різновидом жердки, яка функціонувала у хатах з опаленням «по-чистому», є L та J-подібна за формою. Тут форма виробу залежала від розташування печі, зліва чи справа від вхідних дверей. Пристосування складалося з двох жердок, одного, двох або трьох держаків та кронштейнів. L-подібний виріб функціонував в усіх трьох етнографічних районах Українських Карпат в кін. XIX — поч. XX ст. Складові такого комплексу виготовляли переважно із розпилованих, прямокутних за формою деталей. На жердки брали переважно смереку, на вертикальні держакі — смереку, бук, а на Гуцульщині — ще й грушу, на якій було добре різьбити, а дерево мало колір золотистої охри. Пристосування різнилися за розмірами, формою, конструктивними деталями, декоративним оздобленням, з'єднаннями, функційним використанням.

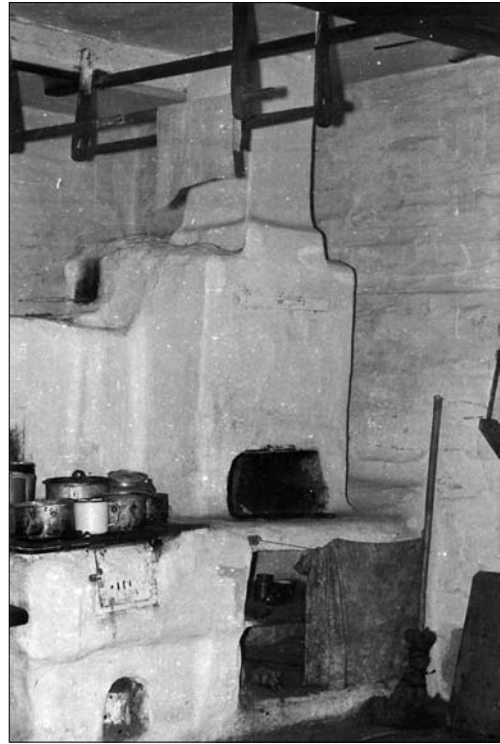
З теренів Бойківщини походить опис цього L-подібного обладнання, який зробив В. Кобільник у 30-х рр. минулого століття (характеризував напівкурну хату): «Жердка» або «грядка» це вішак на одягу. У розі над постіллю є прибіта до стіни коротка грубша листва з заглибленням всередині, у яке входить 1,5 м довга жердка. Другий кінець жердки є получений із задовбанням стовпця, що звисає зі стелі, до неї прикріпленій. Від місця получения жердки зі стовпцем іде друга жердка, прикріплена іншим кінцем до стіни. На ній вішають одягу. Завісисто колиска є прикріплена до жердки — між нею та печею» [26, с. 68].

Під час польових етнографічних досліджень в селах Сколівщини (Бойківщина) таке пристосування

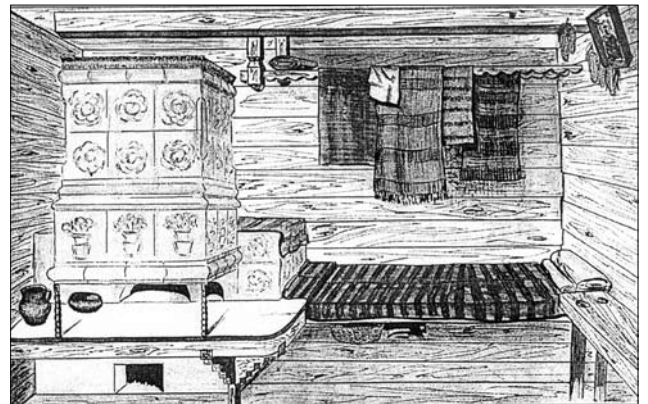
знаходилося у напівкурній хаті кін. ХІХ ст. в с. Климець. L та J -подібний комплекс був розташований спереду та збоку від печей, відповідно у першому та другому житлових помешканнях. Основу жердок становили відрізки стовбурців смереки та три прямокутні держакі. Жердки були завдовжки: перед піччю — 240 см, збоку — 250 см. Держакі заввишки 65 см. Передні два прибиті спереду печі до позовжнього сволака, а держак бічної жердки — до дошки у повалі ближче тильної стіни хати. Передня жердка вмонтована у видовбаних гніздах у нижній частині держаків, бічна одним кінцем в'єднана в отвір держака, іншим укладена поверх передньої жердки [22, арк. 36] (Іл. 23).

В облаштуванні інтер'єру народного житла Гуцульщини L-подібна жердка, яку тут, як і одинарну чи дві паралельно розташовані, називали ще «гредка», виконувала аналогічні функції. Лише з побуту гуцулів вони зникли швидше ніж на Бойківщині, що спричинила модернізація пічної системи опалення. В. Шухевич так описав цей предмет обладнання з Гуцульщини у ХІХ ст.: «Над постелею здовж неї висять на сволаках дві «гредці» з довгих тонких віблеків; декуди бувають ті гредці гарно орнаментовані, тривко прибиті до стелі; на гредках порозвішуване усяке («фанте», «лудине» (зверхне убране), святочне, «гуглі», ліжники, коверцові (барвні) ліжники вироблені на запас або до укривання для тих, що сплять на лавицях і т. п.; у поперек постелі у ногах є одна гредка, на якій висить колиска так низько, щоби мож у ночі дитину ногою заколисати. Колиска зложена з двох гладких «кругів», споєних тонкими побічницями; вона висить на «дугах» із «курмея» (грубого шнурка)» [9, с. 98] (Іл. 24).

Під час польових етнографічних досліджень на Гуцульщину у с. Максимець (Над. ІФ.) в хаті 1860 р. (раніше курній) зафіксовано жердку, розташовану над спальним місцем — ліжком («постіллю»). Основу такого пристрою становили дві прямокутні в поперечному розрізі рейки, які способом чопування одним кінцем в'єднувалися у видовбані гнізда в тильній та причілковій стіні, а іншими у видовбані гнізда у вертикальному держаку конструктивно з'єданого із повалою хати з допомогою поперечного бруса, з яким держак з'єднувався способом чопування. Жердка, розташована впродовж постелі, була завдовжки 200 см, завширшки 7 см,

Іл. 21. Дві парно розташовані жердки у напівкурній хаті поч. ХХ ст. в с. Кривка (Тур. Льв.). Світлина В. Сивака, 1994 р.

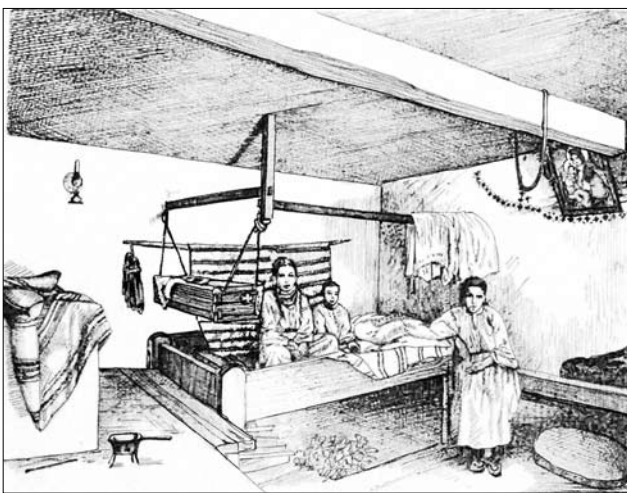
Іл. 22. Дві парно розташовані жердки, Гуцульщина. За В. Шухевичем

завтовшки 5 см. Розташована упоперек постелі — завдовжки 100 см, а завширшки і завтовшки, як і перша. Держак заввишки 70 см, навколо профільований [24, арк. 66]. У с. Снідавка (Кос. ІФ.) у хаті 1807 р. жердки («гредки»), розташовані над постіллю, профілювали, а держак рясно різьбили тригранно-виїмчастою різьбою, розетками, зубчиками, лініями [14, арк. 66].

Жердці, як складовій частині обладнання народного житла, горяни намагалися надати привабливих форм, їх профілювали та різьбили, особливо вертикальні деталі, передусім ті, що розташовані над

Іл. 23. L-подібна жердка у напівкурній хаті кін. XIX ст. в с. Климець (Ск. Лв.). Світлина В. Сивака, 2018 р.

Іл. 24. L-подібна жердка у гуцульській хаті кін. XIX ст. За В. Шухевичем.

спальним місцем. Горизонтальну, несучу частину жердки, якщо вона була зі стовбура дерева, залишали у природному вигляді, а вертикальні держакі, прямокутні в поперечному розрізі, з обох сторін фігурно вирізували. Якщо за неї правила тесана, прямокутна в поперечному розрізі рейка, то її профілювали вповдовж, що характерно переважно для Лемківщини та Бойківщини.

На відміну від бойківських та лемківських жердок, для гуцульських притаманне не тільки профілювання деталей, а й різьблення тригранно-виїмчастою різьбою. Гуцульські жердки підпорядковувалися загальному ансамблю декоративного вирішення предметів облаштування житла. На другому та третьому ярусах використання та заповнення житлового простору вони разом із різьбленим сволюком створювали неповторну гармонію різьблених форм, символів і знаків. Така жердка, розташована над спальним місцем,

мала не тільки практичне значення (зберігання тканин), але у святкові дні ставала своєрідного роду виставковою вітриною розвішаних на ній речей: вишиваних декоративних рушників, скатертин, ліжників, килимів, святкового одягу. Кожна жінка намагалася надати їй якнайкращого святкового вигляду. Жердка була виразником соціального стану сім'ї. І це характерно для всіх українців Східних Карпат.

Наприклад, на Бойківщині й Лемківщині на жердці в хатах з опаленням «по-чистому» розвішували рушники. Зазвичай їхня композиція укладання залежала від заможності селянина. Жінка могла навішувати їх у декілька рядів. Насамперед навішувала довші рушники, нижче вишивання яких проходило гаптування або через брак такого виготовляли торочки. У другому ряді розвішувала простіші і коротші рушники, густо заткані, а в третьому ряді — найкоротші. Відповідно й тональна та кольорова гама виконували певне навантаження: від найбільш світлих тонів унизу до темних уверху. Цей спосіб декорування жердок зберігався на Бойківщині до сер. XX ст. включно.

На Гуцульщині в селах Богдан, Луги, Стебний, Ясіня (Рах. Зк.), Річка, Снідавка (Кос. ІФ.) найкращі ліжники жінки розвішували не тільки на жердках, а й на грядках, складали їх вчетверо і перекидали через жердку. Інші ліжники влягали поруч. Опісля накладала верету, а поверх неї — кольорову тканину та вишивані рушники.

Жердка побутувала в досліджений період в інтер'єрі народного житла інших районів Південно-Західного історико-етнографічного регіону. Наприклад, на Покутті під час польових етнографічних досліджень виявлені усі три типи жердок, які за формою, конструктивними деталями, з'єднаннями, декоративним вирішенням споріднені з гуцульськими пристосуваннями, особливо різьблених деталей, тоді як бойківські, лемківські, окрім профілювання боків, держаків не різьбили. Одинарну та з двома паралельно розташованими жердинами пристосування зафіксовано у хаті 1913 р. в с. Городниця (Гор. ІФ.). Одинарну та дві паралельно розташовані виготовлені із стовбурців ялини, держак та кронштейни з дуба. Одинарне пристосування завдовжки 115 см, завтовшки 6—7 см, держак заввишки 41 см, завтовшки 3 см, завширшки 56 см. Паралельно розташовані завдовжки 390 см, завтовшки кругляків ялини 6—7 см. L-подібний комплекс жердок функ-

ціонував у хаті 1898 р. в с. Бортники, а також у с. Хотимир [37, арк. 61—65] (Тл. ІФ.). Із розповідей респондентів, аналогічні пристосування функціонували в хатах кін. ХІХ — поч. ХХ ст. в усіх досліджених селах краю.

Близькими до Карпатського регіону за збереженими архетипами є історико-етнографічний регіон Полісся. Тут поліщуки також підвішували до стелі в житловій частині, коморі та сінях низку жердок, як і в народному житлі Українських Карпат, а це не було характерним для загальноукраїнського простору. Наприклад, одинарна жердка «вішалка», виготовлена із відрубка стовбурця дерева зафіксована в сс. Недашки, Чоповичі (Мал. Жт.). В с. Чоповичі пристосування прилаштоване перед піччю, було завдовжки 260 см, у поперечному розрізі жердини 4,5—5,5 см. Підвішена на трьох гужвах, зачіплених за металеві крюки, вбиті у дерев'яну стелю. На ній просушували робочий одяг, випрані речі. У с. Заруддя (Ів. Кв.) в хаті, побудованій у 1828 р., одинарна кругла жердка підвішена до двох поперечних сволоків над верхньою черинню печі та лежанки. До жердки прив'язані мотузки (раніше — гужва), верхні кінці яких зачеплені за металеві гаки, вбиті у два поперечні сволоки. На таких жердках поліщуки розвішували одяг, тканини, сушили цибулю, часник, лікарські трави тощо. На жердках, підвішених вповдовж спального місця, найчастіше накладали подушки, домоткане полотно, килими, «радюжки», «ряпцуни», підвішували колиски [38, с. 147]. Одинарне пристосування підвішували на гаках-надібках («крюках»), так званих «вухах» або накладали поверх брусів («глиці»), прибитих до стіни хати [34, с. 61].

Жердки з різних регіонів України, які функціонували в інтер'єрі народного житла в кін. ХІХ — на поч. ХХ ст., є експонатами Музею народної архітектури та побуту ім. Климентія Шептицького у м. Львові. Наприклад, із с. Зелена (Буч. Тр), виготовлена народним майстром Петром Дякуном у 1932 р. [АП-14471], с. Боратин (Бд. Льв.) [АП-11922], с. Яворів (Кос. ІФ.), с. Буковцево (Вел. Эк.) [АП-1930], с. Манява (Бог. ІФ.) [АП-14986], с. Новоохтирка (Нов. Луг.) [НМНАПУ], с. Яснозір'я (Чер. Чер.) [НМНАПУ], с. Кадтівці (Кам-П. Хм.) [НМНАПУ], с. В'юнище (Пер-Хм. Кв.) [МНАП у Пер.-Хм.].

Різні варіанти жердок були складовою обладнання традиційного народного житла Білорусі («жердка») [39, с. 199], Росії («жердь») [17, с. 606], Румунії («виселка») [40, с. 80], Угорщини (rúd) [41, s. 133], Польщі (zerdka) [6, s. 150].

Висновки. Отож, підсумовуючи, треба зазначити, що українці-горяни були раціональними у використанні невеликого житлового простору хати, заповнюючи його найбільш необхідним та зручним стаціонарним (вбудованим) та напівстаціонарним (напіввбудованим) обладнанням. До цього виду належали давні за архетипами гряди, що їх будували водночас із спорудженням курної хати, та жердки — пристосування, яке фрагментарно побутувало у курному і вповні функціонувало у хатах з опаленням «по-чистому». В письмових джерелах гряди згадуються уже від початку ХІІІ ст. Допускаємо, що на території Карпат вони відомі уже на зламі ХVІ — поч. ХVІІ ст. Гряди монтували як у житловій частині хати, так і в допоміжних господарських приміщеннях — коморі, сінях. Функціонували два типи гряд — нерухомі та рухомі. Нерухомі вмонтовували у зруб хати, рухомі — накладали на вбиті бруси чи видовбані гнізда в колодах. Найдавніші виготовляли з колод деревини, пізніше, уже від середини ХІХ ст., колоди розпилюють на прямокутні бруси. Фрагментарно функціонували ще у напівкурному житлі. Поза дослідженою територією відомі в народному житлі Українського та Білоруського Полісся.

На дослідженій території побутували два типи жердок — нерухомі та рухомі (переносні, або знімні). До нерухомих відносимо такі найбільш характерні варіанти пристосувань:

Жердина одним кінцем в'єднана у видовбане гніздо у зрубі стіни, а іншим вставлена в діру в нижній частині держака, прибитого до боковини сволока.

Жердина вставлена у діри двох держаків, прибитих до одного або поміж двома сволоками.

Жердина вмонтована одним кінцем у видовбане гніздо в зрубі стіни, іншим вставлена у діру держака, який верхнім кінцем в'єднаний у кронштейн, прибитий до стелі.

Одна жердина вставлена у діри двох держаків, прибитих до поздовжнього сволока, інша розташована перпендикулярно, одним кінцем вмонтована у зруб тильної стіни, іншим кінцем покладена поверх жердки, в'єднаної у держак.

Дві жердини кінцями в'єднані у гнізда, видовбані в держаку, держак в'єднаний у кронштейн, прибитий до стелі, іншими кінцями жердини вмонтовані у видовбані гнізда в тильній та причілкової стінах.

Дві жердини кінцями в'єднані у гнізда кронштейнів, прибитих до тильної та причілкової стін, іншими в'єднані у видовбані гнізда в держаку, який вмонтований в кронштейн, прибитий до стелі.

До рухомих належало одинарне пристосування, жердину якого підвішували до стелі в хаті, коморі при допомозі гужви, мотузки, дроту та прив'язували до металевих гаків, попередньо вбитих у стелю («повалу»). У коморі, сінях рухоми жердину монтували поверх невеликих відрізків брусів, прибитих до стіни, або вставляли у гнізда, вирубані в зрубі.

1. Сивак В. Облаштування інтер'єру народного житла Українських Карпат: стан наукової розробки проблеми. *Народознавчі зошити*. 2017. № 3. С. 633—646.
2. Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци Старосамбірського повіта. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1909. Т. II. С. 1—22.
3. Бескид Ю. *Матеріальна культура Лемківщини*. Торонто, 1972. 166 с.
4. Франко І. Етнографічна виставка у Тернополі. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1985. Т. 46. Кн. 1. Історичні праці (1883—1890). С. 469—479.
5. Фальковський Я. Село Волосате Лиського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Ч. Б. Рік V. С. 14—28.
6. Reinfuss R. *Meblarstwo ludowe w Polsce*. Wrocław, 1977. 424 s.
7. Moszynski K. *Kultura ludowa slowian*. Krakow, 1929. Cz. 1: Kultura materialna. 710 s.
8. Кепа Е. Urządzenie wnetrza mieszkalnego na Lemkowszczyźnie w XIX i XX wieku. *Materialy Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*. Sanok, 1971. № 13. S. 21—32.
9. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 1. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1899. Т. II. 144 с.
10. Сополіга М. *Народне житло українців Східної Словаччини*. Братіслава; Пряшів: Словацьке пед. вид-во, 1983. 387 с.
11. Сополіга М. Традиційні народні меблі українців Словаччини. *Lemkowie, bojkowie, rusini — historia, wspolczesnosc, kultura materialna i duchowna*. Slupsk; Zielona Gora, 2012. Т. IV. Cz. 2. S. 613—623.
12. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 359. Зош. 3: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському та Турківському р-ні Львівської обл. у 1989 р. 29 арк.
13. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 359. Зош. 4: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському р-ні в 2007 р. 71 арк.
14. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 364: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Івано-Франківській обл. в 1990 р. 62 арк.
15. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 367. Зош. 1: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському, Турківському р-нах Львівської обл. та Великоберезнянському р-ні Закарпатської обл. в 1991 р. 92 арк.
16. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 367. Зош. 2: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Перечинському р-ні Закарпатської обл. в 1991 р. 65 арк.
17. Срезневский И.И. *Матеріали для словаря древнерусского языка по письменнымъ памятникамъ*. СПб., 1912. Т. III: Р—Я. 1684 с.
18. Бломквист Е. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения). *Труды Института этнографии АН СССР*. Москва, 1956. Т. 31. 458 с.
19. Гринченко Б. *Словарь украинского языка*. Киев, 1907. Т. 1. 458 с.
20. Сополіга М. Словник діалектних етнографічних термінів. *Народне житло українців Східної Словаччини*. Братіслава; Пряшів: Словацьке пед. вид-во, 1983. С. 284—297.
21. Радович Р. Словник народної будівельної термінології. *Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ — першої половини ХХ ст. (житлово-господарський комплекс)*. Київ, 2015. С. 295—333.
22. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 902: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Сколівському р-ні Львівської обл. в 2018 р. 36 арк.
23. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 402: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Сколівському, Турківському р-нах Львівської обл. та Воловецькому, Міжгірському р-нах Закарпатської обл. в 1994 р. 78 арк.
24. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 359. Зош. 1: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Львівській та Закарпатській обл. в 1986 р. 65 арк.
25. Зубрицький М. Село Кіндратів (Турецького повіта). *Житє і слово: вісник літератури історії фольклору*. Львів, 1895. Т. 4. С. 216—230.
26. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1937. С. 61—62.

27. Гошко Ю. *Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут*. Київ: Наукова думка, 1976. 205 с.
28. Франко І. *Моя вітцівська хата. Зібрання творів: у 50 т.* Київ, Наукова думка, 1985. Т. 39: Літературно-критичні статті (1911—1914). С. 243—247.
29. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 426. Зош. 1: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Житомирській та Київській обл. в 1996 р. 93 арк.
30. Радович Р. *Поліське житло: культурно-генетичні витоки та еволюційні процеси*. Львів, 2017. 851 с.
31. Бойченко В. Короткі етнографічні відомості про с. Полиці Камінь-Каширського району Волинської області кінця XIX — початку XX століття. *Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся*. Рівне: Перспектива, 2003. Вип. IV. С. 64—98.
32. Бойченко В. Відомості про с. Біловіж Рокитнівського району Рівненської області (кінець XIX — початок XX ст.). *Етнокультурна спадщина Полісся*. Рівне: Перспектива, 2005. Вип. VI. С. 143—188.
33. Свирида Р. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1979. № 3. С. 56—63.
34. Сивак В. *Жердка. Мала енциклопедія українського народознавства*. Львів, 2007. С. 203—204.
35. Гайова Є. Характерні риси обладнання житлових приміщень та господарських будівель Верховинського р-ну Івано-Франківської обл. *Народна творчість та етнологія*. 2014. № 1. С. 108—116.
36. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 359. Зош. 3: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському р-ні Львівської обл. в 2002 р. 89 арк.
37. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 367. Зош. 3: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Городенківському, Тисменицькому та Тлумацькому р-нах Івано-Франківської обл., Завставнівському р-ні Чернівецької обл. в 1997 р. 87 арк.
38. Сивак В. *Інтер'єр поліського житла. Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. Вип. 3: У межиріччя Ужа і Тетерева. 1996. С. 125—166.
39. Сергачоў С.А. *Жэрдка. Етнаграфія Беларусі. Энцыклапедыя*. Мінск, 1989. С. 199—200.
40. Джорджета Стойка. *Дом и хозяйство румынского крестьянина*. Бухарест: Меридиане, 1984. 148 с.
41. Gyöző S. *Famüveseg*. Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1986. 167 s.
- lem development. *The Ethnology Notebooks*, 3, 633—646 [in Ukrainian].
- Zubrytsky, M. (1909). Peasant houses in Mshantsy, Staromisky district. In *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* (Vol. II, pp. 1—22). Lviv [in Ukrainian].
- Beskyd, Y. (1972). *Material culture of Lemkivshchyna*. Toronto [in Ukrainian].
- Franko, I. (1985). Ethnographic Exhibition in Ternopil. In Franko, I. *Collected Works: in 50 vols* (Vol. 46, pp. 469—479). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Falkovsky, Ya. (1935). The village of Volosate Lissky district. In *Chronicle of Boykivshchyna* (Vol. 5, pp. 14—28). Sambir [in Ukrainian].
- Reinfuss, R. (1977). *Folk furniture in Poland*. Wroclaw [in Polish].
- Moszynski, K. (1929). *Kultura materjalna*. In *Kultura ludowa slowian* (Cz. 1). Krakow [in Polish].
- Керп, Е. (1971). Residential interiors in Lemko region in the 19th and 20th centuries. *Materials of the Folk Architecture Museum in Sanok* (Vol. 13, pp. 21—32). Sanok [in Polish].
- Shukhevych, V. (1899). Huzulschyna. Part 1. *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* (Vol. II). Lviv [in Ukrainian].
- Sopolyha, M. (1983). *National Housing of Ukrainians of Eastern Slovakia*. Bratislava [in Ukrainian].
- Sopolyha, M. (2012). Traditional folk furniture of Ukrainians in Slovakia. *Lemkowie, bojkowie, rusini — historia, wspolczesnosc, kultura materialna i duchowna* (Vol. IV, part. 2, pp. 613—623). Slupsk [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1989). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Staryi Sambir and Turka district of the Lviv region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 359. Note. 3. 49 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (2007). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Staryi Sambir district of the Lviv region. 2007. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 359. Note. 4. 71 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1990). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Ivano-Frankivsk region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 364. 62 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1991). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Staryi Sambir and Turka district of the Lviv region and Velykyi Berезnyi district of the Transcarpathian region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 367. Note. 1. 92 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1991). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Perechyn district of the Transcarpathian region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 367. Note. 1. 92 arcs [in Ukrainian].

REFERENCES

Syvak, V. (2017). The interior furnishings of the national housing of Ukrainian Carpathians: the level of scientific prob-

- es of Ukraine. F. 1. Op. 2. Od. save 367. Note. 2. 92 arcs [in Ukrainian].
- Sreznevsky, I. I. (1912). *Materials for the Dictionary of ancient russian language on written monuments* (Vol. 3). St. Petersburg [in Russian].
- Blomqvist, E. (1956). Peasant built Russian, Ukrainians and Belarusians (settlements, dwellings and farm buildings). *Proceedings of the Institute of Ethnography of the USSR Academy of Sciences* (Vol. 31). Moscow [in Russian].
- Grinchenko, B. (1907). *Dictionary of the Ukrainian language*. Kiev [in Russian].
- Sopolyha, M. (1983). Slovník of dialectal ethnographic terms. *National Housing of Ukrainians of Eastern Slovakia* (pp. 284–297). Bratislava [in Ukrainian].
- Radovich, R. (2015). Slovník of the folk architectural terminology. *National architecture Staryi Sambir district in the nineteenth – first half of the twentieth century (housing and economic complex)* (pp. 295–333). Kiev [in Ukrainian].
- Syvak, V. (2018). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Skole district of the Lviv region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 902. 36 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1994). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Skole, Turka district of the Lviv region and Volovets, Mizhghirya district of the Transcarpathian region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. Save 359. 78 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1986). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Lviv and Transcarpathian region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. Save 359. Note. 1. 65 arcs [in Ukrainian].
- Zubrytsky, M. (1895). Village of Kindrativ (Turka district). *Zhytye i slovo: the bulletin of literature, history and folklore* (Vol. 4, pp. 216–230). Lviv [in Ukrainian].
- Kobilnik, B. (1937). Material culture of the village of Zhukotin in the Turka district. In *Chronicle of Boykivshchyna* (pp. 61–62). Sambir [in Ukrainian].
- Goshko, Yu. (1976). *Population of the Ukrainian Carpathians of the XVth – XVIII centuries. Settlement. Migration. Everyday life*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Franko, I. (1985). My father's house. In Franko, I. *Collected Works: in 50 vols* (Vol. 39, pp. 243–247). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1996). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Kiev and Zhitomir region. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. Save 426. Note. 1. 93 arcs [in Ukrainian].
- Radovich, R. (2017). *Polissya dwelling: cultural and genetic origins and evolutionary processes*. Lviv [in Ukrainian].
- Boychenko, V. (2003). Brief ethnographic information about village Polytsi Kamin-Kashirsky district of the Volyn region of the late XIX – early XX century. *Ethnocultural heritage of Rivne Polissya* (Issue 4, pp. 64–98). Rivne: Perspective [in Ukrainian].
- Boychenko, V. (2005). Information about the village Bilovizh Rokytne district of Rivne region (late XIX – early XX century). *Ethnocultural heritage of Polissya* (Issue 6, pp. 143–188). Rivne: Perspective [in Ukrainian].
- Svyryda, R. (1979). Equipment traditional dwelling right-bank Polissya. *Folk art and ethnography*, 3, 56–63 [in Ukrainian].
- Syvak, V. (2007). Zherdka. In *Small Encyclopedia of Ukrainian Ethnography* (pp. 203–204). Lviv [in Ukrainian].
- Hayova, E. (2014). Characteristic features of equipment for residential and commercial buildings in Verkhovyna district of Ivano-Frankivsk region. *Folk art and ethnology*, 1, 108–116 [in Ukrainian].
- Syvak, V. (2007). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Staryi Sambir district of the Lviv region. 2002. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 359. Note. 3. 89 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (1997). Field ethnographic materials on the theme «The interior of the folk housing», collected in Gorodenka, Tysmenytsia and Tlumach district of Ivano-Frankivsk region, Zastavna district of Chernivtsi region. *Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 367. Note. 3. 87 arcs [in Ukrainian].
- Syvak, V. (2003). Interior polis'ky housing. In *Polissya of Ukraine: materials of historical and ethnographic research* (Vol. 3, pp. 125–126). Lviv [in Ukrainian].
- Serhachov, S. A. (1989). Zherdka. In *Ethnography of Byelorussia. Encyclopedia* (pp. 199–200). Minsk [in Byelorussia].
- Stoyka, D. (1984). *House and farm of the romanian peasant*. Bucharest: Meridians [in Russian].
- Gyozo, S. (1986). *Famuvesseg*. Budapest: Agricultural Publishing House [in Hungarian].